

*До спеціалізованої вченої ради ДФ 2024-01
у Національному юридичному університеті
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77*

РЕЦЕНЗІЯ
на дисертаційну роботу
Муравйової Світлани Валеріївни
на тему
«ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ В
СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 – «Право»

Актуальність теми дослідження.

Проблеми екологічної безпеки та засобів її забезпечення є чи не одними із найгостріших на сучасному етапі розвитку усієї людської цивілізації. Традиційно вони є і досі залишаються інтегральною частиною загальних питань національної і міжнародної безпеки, де традиційно довгі роки пальма першості належала військовій та оборонній компонентам. Слід зауважити що активний екологічний рух, який є іманентною ознакою розвитку сучасних суспільств став основою для секьюризації питань охорони навколишнього середовища, наслідком чого є тенденція посилення домінуючого впливу екологічної безпеки в національному та міжнародному порядку денному, змінюючи оборонні та геополітичні парадигми.

Поза сумнівом роль держави у процесі забезпечення екологічної безпеки є первинною. Саме на рівні держави можуть і повинні у першу чергу формуватися політико-правові інструменти, спрямовані на досягнення якомога вищого стану екологічної безпеки. При цьому для розвинутих демократичних суспільств ці інструменти мають мати гомоцентричну спрямованість.

При формуванні державної безпекової політики надзвичайно важливе значення мають також державні інтереси, які відіграють роль орієнтирів для формування принципів безпеки, зокрема і екологічної. Визначення кола таких інтересів та їх змісту для України сьогодні може розглядатися як одне із головних завдань держави.

З огляду на зазначене, можна стверджувати, що обрана Муравйовою Світланою Валеріївною тема дисертаційного дослідження - «Забезпечення національних інтересів України в сфері екологічної безпеки» - є актуальною і викликає значний науковий і практичний інтерес.

Крім того важливість роботи обґрунтовується відсутністю у сучасній українській правовій науці комплексних праць присвячених висвітленню проблематики правового регулювання забезпечення національних інтересів України в сфері екологічної безпеки та досить незначною кількістю робіт з тематики державних інтересів загалом.

Одночасно цінність проведеного автором дослідження підтверджується необхідністю удосконалення сучасної правової парадигми забезпечення екологічної безпеки в умовах збройної агресії РФ проти України та тими негативними наслідками, які були завдані навколишньому середовищу, економіці України у результаті протиправних воєнних дій.

Тематика та завдання, які Муравйова С.В. успішно вирішує у своїй роботі, відповідають напрямам наукових досліджень кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого і виконана в межах цільової комплексної програми «Теоретичні та практичні проблеми сучасного міжнародного права та іноземного конституційного права» (державна реєстрація №0111U000954 УкрІНТЕІ) та фундаментального наукового дослідження «Система національної безпеки України у XXI ст. (невійськовий аспект): трансформація підходів до правового регулювання» (державна реєстрація №0121U109548 УкрІНТЕІ).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, що містяться в дисертації.

Дисертантом проведено всебічне, комплексне та ґрунтовне наукове дослідження екологічної безпеки крізь призму національно інтересів, а також сформульовані теоретичні положення та практичні рекомендації, спрямовані на вдосконалення правової регламентації екологічних інтересів в Україні. Саме таким чином авторка визначила мету своєї роботи (с. 7). Завдання, які ставить перед собою автор дисертації, відповідають меті дослідження, досягнення якої дало можливість сформулювати загальні висновки та запропонувати положення, що характеризуються науковою новизною (с. 7-8, 12-19).

Для досягнення сформульованої у роботі мети використано широкий спектр загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Необхідно зауважити, що перевагою представленої роботи є застосування таких методів та підходів пізнання, а також концепцій, які дозволили авторці всебічно дослідити феномен національних інтересів в контексті проблематики екологічної безпеки, що дало можливість надати характеристику і оцінку багатьох відносин, врегульованих та не врегульованих правом а також понять через їх міждисциплінарну інтерпретацію.

Зокрема дисертантка обрала такі методи, як діалектичний, системний, методи формальної логіки (опис, порівняння, аналіз і синтез, класифікація), системно-структурний метод, хронологічний метод та івент-аналіз, порівняльно-правовий метод, метод структурно-функціонального аналізу, прогностичний метод тощо.

У свою чергу підґрунтям стратегії наукового пошуку виступили концепції екологізму, сталого розвитку, екологічної держави, екологічного конституціоналізму, екологізації правової культури.

У своєму дослідженні в різному обсязі та залежно від завдань дисертантка використала такі дослідницькі моделі, як модель емпіричної теорії, модель неформальної теорії.

Серед здобутків дисертантки, які заслуговують на особливу увагу, можна назвати ґрунтовний аналіз авторкою поняття і правового змісту екологічної безпеки (с. 21-42), досліджуючи які Світлана Валеріївна розглядає їх у еволюційному вимірі, що дозволяє прослідкувати змістовну варіативність поняття та ті фактори, які її зумовлюють.

Авторка слушно зазначає, що проблема із визначенням екологічної безпеки полягає насамперед в його обсязі – воно може бути доволі широким через його міждисциплінарний характер та розмаїття передумов і мотивів, які науковці, політики та аналітики в галузі безпеки привносять у його зміст (с.37). Авторка наводить аналіз цих досліджень, та на основі різноманітних підходів пропонує авторське визначення екологічної безпеки як «свідомо виокремленої інтегровано в структурі національної безпеки підсистема, що представляє собою діяльність внутрішньо скоординованих і взаємопов'язаних національних суб'єктів (органів влади та державного управління, місцевого самоврядування, неурядових організацій та громадян), які за потреби у взаємодії з компетентними органами інших держав і міжнародних організацій на підставі норм міжнародного і національного права реалізують комплекс заходів стосовно прогнозування, моніторингу, запобігання чи компенсації настання негативних екологічних подій та явищ природного і техногенного характеру в усіх станах функціонування держави (нормальний, кризовий, надзвичайний)». (с. 41, 182). Муравйова С.В. зауважує також, що «перегляд традиційної парадигми національної безпеки є наслідком виклику військово-державному центрризму, основою якого є усвідомлення того, що довкілля повинне розглядатися як сфера, рівноправна з іншими

взаємодіючими сферами політики, які повинні бути захищені традиційними засобами» (с.190).

Одним із важливих висновків дисертантки є теза про те, що «серед невійськових вимірів безпеки екологічна безпека посідає одне з головних місць. Це зумовлено тим, що більшість з очікуваних наслідків від екологічних криз і змін клімату виникнуть у довгостроковій перспективі. Як наслідок, існує небезпека того, що зусилля з приводу захисту та збереження довкілля будуть неодноразово відкладатися заради досягнення короткострокових цілей економічного розвитку. Однак, оскільки екологічні та кліматичні проблеми не визнають кордонів, а отже здатні загрожувати здоров'ю та процвітанню всього людства, то пасивність однієї держави в реалізації політики екологічної безпеки може перетворитися на суттєву проблему для сусідніх держав, окремих регіонів і навіть людства в цілому. Отже, екологічна безпека є не лише цінністю, яка мотивує дії уряду та інших зацікавлених суб'єктів національної держави, але й важливим виміром міжнародного та регіонального співробітництва» (с.55).

Звертаючись до дослідження співвідношення національної безпеки та екологічної безпеки, Світлана Валеріївна, вказує, «автономізація сфери екологічної безпеки в структурі національної безпеки досягається шляхом виокремлення екологічної сфери у окрему предметну область, в якій акумулюються специфічні загрози національним інтересам, а також відведення їй місця в структурі основних напрямів державної політики з питань національної безпеки» (с.56, 190). Вона також звертає увагу на те, що «вітчизняна конституційна теорія і практика не сприйняли поширену в багатьох європейських державах практику закріплення зв'язку між екологічною безпекою та принципом сталого розвитку....При цьому документи, прийняті в останні роки, які стосуються екологічної безпеки (Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року (2021 р.)), вже містять посилання на принципи та цілі сталого

розвитку, як важливого підґрунтя формування як екологічної, так і власне національної безпеки» (с. 191).

Значним внеском дисертантки в юридичну науку є дослідження категорії «національні інтереси» та їх детермінуючої ролі у забезпеченні екологічно орієнтованої політики держави та місця в праві національної безпеки (с. 56-72).

Слід погодитися з висновком, що необхідною умовою усвідомлення і вираження національного інтересу, який відображає єдність устремлінь громадянського суспільства і демократичної, правової держави є зріле громадянське суспільство. Також авторка зауважує, що одним із наслідків прагнення України інтегруватися до ЄС є коригування її національних інтересів у сфері екологічної безпеки, що здійснюється шляхом їх синхронізації з екологічними інтересами держав-членів ЄС і Європейського Союзу в цілому (с. 182).

Важливі висновки зроблені дисертанткою у процесі дослідження феномену екологічної держава та її ролі у визначенні та забезпеченні екологічних інтересів (с. 72-97). Авторка ретельно аналізує наслідки екологічної модернізації усталеної моделі демократичної, правової, соціальної державності та її вплив на удосконалення сучасного уявлення про конституціоналізм, який також потрапляє у фокус представленого дослідження (с. 76-78).

На думку Муравйової С.В., з якою слід погодитися, стало закріплення на рівні основних законів екологічних прав людини як одного із важливих кроків на шляху до екологізації конституцій, становлення екологічної безпеки (с. 76), та загалом удосконалення екологічного законодавства багатьох країн (с. 78-79). Заслуговує на підтримку теза про те, що «сучасні конституції мають ґрунтуватися на фундаментальному екологічному зобов'язанні перед нинішніми та майбутніми поколіннями людей і в такий спосіб захистити основні цінності суспільства і

національні екологічні інтереси від політичних коливань урядів, які мають звичку надавати пріоритет короткостроковим економічним або політичним вигодам над довгостроковою екологічною стійкістю» (с. 87). При цьому екологічна конституція та екологічні права автоматично не здатні покращити неприйнятні умови життя, однак вони є важливими орієнтирами, що можуть визначати розвиток держави і суспільства.

Світлана Валеріївна підкреслює, що екологічне верховенство права інтегрує критичні екологічні потреби й інтереси з іншими основними елементами змісту класичного принципу верховенства права та забезпечує основу для реформування екологічного управління (с. 93, 184).

До вагомих здобутків дисертаційної роботи можна віднести аналіз авторкою проблематики забезпечення брендуння національних екологічних інтересів та пропозицію вітчизняній екологічній науці та науці права національної безпеки щодо запозичення досвіду з розробки ретельно спланованої довгострокової стратегії національного брендингу України як екологічної держави, що захищає національні інтереси в екологічній сфері (с. 107-109, 187).

У своїй роботі авторка також підтримує тезу, про те, що підходи до забезпечення екологічної безпеки формуються не лише з огляду на національні екологічні інтереси, але й з огляду на інтеграцію України до Європейського Союзу. Така співпраця України і ЄС у цій сфері є актуальною і практично значущою з набуттям Україною статусу держави-кандидатки на вступ до Європейського Союзу (с. 187). А при розробці і оновленні нормативно-правових актів України, які стосуються екологічної безпеки, необхідно враховувати *aquis* ЄС у сфері екологічної політики, що диктується потребою подальшої інтеграції України у європейський політико-правовий простір (с.189).

Заслуговує на увагу розділ дисертаційного дослідження, який присвячено питанням правових форми забезпечення екологічної безпеки,

які дисертантка розглядає у двох площинах (національного законодавства та міжнародного права (с. 115-179).

Оцінюючи національне законодавство України в сфері забезпечення екологічної безпеки, авторка не лише звертає увагу на необхідність регулювання заходів із її забезпечення нормами таких галузей права як конституційне, цивільне, екологічне, господарське, адміністративне, кримінальне тощо, але і важливість врахування при формуванні правових основ державної політики у сфері екологічної безпеки національних екологічних інтересів (с. 188). Також Муравйова С.В. вказує на ті правові заходи, які слід застосовувати піз час формування державної політики у сфері екологічної безпеки в умовах збройної агресії РФ проти України.

Надаючи оцінку міжнародно-правовому регулюванню сфери забезпечення екологічної безпеки, Світлана Валеріївна слушно зауважує, що однією із рис сучасного стану процесів забезпечення екологічної безпеки у міжнародному вимірі, є утворення надконтинентальних центрів впливу на ці процеси через активізацію нових форм конкуренції акторів міжнародних відносин – держав-лідерів економічного розвитку, транснаціональних корпорацій, транснаціональних банків, світових виробничих центрів, техномегаполісів, міжнародних неурядових організацій тощо (с. 89-190).

Можна цілком підтримати висновок дисертантки про те, що попри активізацію в останні десятиліття процесів міжнародного нормотворення, як у сфері охорони довкілля, так і безпековій царині, існуючі міжнародно-правові механізми забезпечення екологічної безпеки не здатні ефективно розв'язати екологічні проблеми сьогодення, а також відвернути екологічну катастрофу планетарного масштабу» (с.190).

Висновки, які сформульовані Муравйовою С. В. у роботі, ґрунтуються на глибокому авторському осмисленні наукових джерел, національного права, зарубіжного права та міжнародного права, а також

практики національних і міжнародних органів (як універсальних, так і регіональних) (40 сторінок списку літератури містить 568 найменувань) тощо.

Отже, можна резюмувати, що висновки, а також рекомендації та пропозиції, які сформульовані дисертантом, є в необхідній мірі обґрунтованими, виваженими та достовірними.

Структура роботи є логічною, відображає основну спрямованість теоретичного аналізу й забезпечує поступовість наукового дослідження. Структурні елементи дисертаційного дослідження викладені у рамках єдиного вектору розвитку наукової думки.

Наукова новизна одержаних результатів.

Дисертація є ґрунтовним та комплексним дослідженням, яке проведене на високому науково-методологічному рівні та характеризується змістовністю, коректністю наукової полеміки та логікою викладення матеріалу. Одержані автором результати дослідження розв'язують науково-прикладні питання та характеризуються високим рівнем наукової новизни.

До найбільш вагомих положень роботи, що сформульовані автором вперше або ж забезпечують подальший розвиток наукових підходів до окремих питань правового регламентації забезпечення національних інтересів України в сфері екологічної безпеки, можна віднести такі:

1. Визначено що екологічна безпека в сучасних умовах вимагає біорегіональних підходів до розробки політики, а отже створення екологічних (біорегіональних) альянсів. Біорегіони не обов'язково визначаються політичними кордонами чи економічними інтересами (хоча це й не виключається, що доводить Європейський Союз)...Екологічна політика держав одного біорегіону або які межують з цим біорегіоном, є більш ефективною завдяки спільним інтересам і колективним діям.

2. Надано визначення та встановлено ознаки екологічної держави, під якою слід розуміти посткапіталістичну і постліберальну модель держави, в основу якої покладено принципи екологічного верховенства права, екологічної демократії та справедливості, і функціонування якої зумовлено моральною турботою про інтереси нинішнього і майбутніх поколінь, а також нелюдських біотичних спільнот.
3. Запроваджено у науковий обіг вітчизняної науки права національної безпеки принцип екологічного верховенства права і визначено його зміст.
4. Визначено систему ознак національних інтересів, серед яких на сьогоднішній день екологічні національні інтереси набувають дедалі більшої актуальності.
5. Розвинуто концептуальні підходи щодо визначення засад удосконалення правової регламентації екологічної безпеки в Україні в умовах війни та у повоєнний час, зокрема, таких як інтеграція екологічної складової в усі сектори економіки, регіонального розвитку та суспільного життя; міжнародна співпраця та європейська інтеграція; впровадження Цілей сталого розвитку та засад Зеленої угоди, які повинні супроводжуватися поєднанням процесу відновлення з реформами та порядком денним вступу до ЄС; принцип ЗВ – «Build Back Better» (укр. «відбудувати краще»); принцип субсидіарності тощо.

Повнота викладу та практичне значення одержаних результатів.

Основні наукові ідеї, положення та висновки дисертації повною мірою є апробованими. Результати наукового пошуку знайшли відбиття у 3 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, затверджених Міністерством освіти і науки України, а також у тезах 2 доповідей і наукових повідомлень, оприлюднених на наукових конференціях.

Результати проведеного дослідження, поза сумнівом, мають практичне значення. Сформульовані у роботі узагальнення, висновки та рекомендації можуть бути використані: 1) у науково-дослідній сфері для розвитку недостатньо розробленого в юриспруденції наукового напрямку, пов'язаного з дослідженням відносин щодо формування екологічної безпеки в системі суперечностей національних інтересів; 2) у нормотворчій діяльності – як теоретичний матеріал для наукового обґрунтування проектів положень нормативно-правових актів в сферах національної та екологічної безпеки, а також співпраці України та ЄС у сфері боротьби з екологічними кризами та змінами клімату, приведення національного законодавства у відповідність до екологічного та кліматичного *acquis* ЄС; 3) у інтерпретаційно-правовій діяльності – як теоретичний матеріал для наукового обґрунтування положень, які не знайшли достатнього відображення в чинному законодавстві та в практиці діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування; 4) у навчальному процесі – при викладанні конституційного права, спецкурсів, орієнтованих на вивчення конституційних засад національної безпеки, захисту конституційних прав і свобод, а також права національної безпеки і екологічного права; в науково-дослідницькій роботі аспірантів, магістрів та бакалаврів; 5) в інформаційно-аналітичній сфері – для поширення знань про національні інтереси України в сфері екологічної безпеки і шляхи їх забезпечення.

Зауваження та ґрунтовно дискусійні положення дисертації.

У цілому дисертація є завершеною науковою працею, яка містить нові положення, які вирішують конкретне наукове завдання у сфері права ЄС та міжнародного права. Теоретичні результати й практичні положення, характеризуються єдністю, аргументованістю наукових висновків і узагальнень, та свідчать про особистий вклад дисертанта в юридичну науку.

Разом з цим, як і будь-яка наукова праця, дисертація Світлани Валеріївни Муравйової містить дискусійні положення, що потребують додаткового обґрунтування.

1. У своїй роботі ви ґрунтовно досліджуєте кореляцію між поняттями державний інтерес і екологічна безпека і справедливо зазначаєте, що «державний суверенітет є необхідною умовою для реалізації й захисту національних інтересів» та що «питання про екологічну безпеку виявилось пов'язаним з питанням реалізації державного суверенітету». Також у роботі висловлена теза про те, що на формування саме національних екологічних інтересів через специфіку загроз (їхню здатність ігнорувати державні кордони) здатні впливати й суб'єкти за межами держави – міжнародні міжурядові організації, інтеграційні об'єднання (насамперед Європейський Союз), міжнародні неурядові організації. Це породжує питання про забезпечення державного суверенітету у випадку такого впливу (с.111). У цьому контексті хотілося б почути думку дисертантки про можливі рамки обмеження суверенітету держави, коли мова йде, з одного боку, про необхідність дотримання державою своїх зобов'язань за міжнародними договорами в безпековій і екологічній сфері і з іншого боку, про потребу забезпечення національних інтересів у сфері екологічної безпеки.
2. На сторінці 173 дисертаційної роботи зазначено, що у контексті збройної агресії РФ проти України та чинення Росією злочинів проти навколишнього середовища, які мають усі ознаки злочинів проти миру і людяності, важливого значення набуває питання закріплення у міжнародних документах складу такого злочину як екоцид і механізмів притягнення до відповідальності за його вчинення. Які на вашу думку існують сьогодні перешкоди для

міжнародної криміналізації злочину екоциду і яка роль у цьому процесі повинна належати Україні.

3. У роботі міститься висновок про те, що «юридична перевага конституційного закріплення екологічних прав людини, зокрема права на здорове довкілля, полягає в тому, що воно здатне запобігти майбутньому послабленню законодавства в сфері екологічної безпеки. У «екологічних («зелених») державах» (с.184) судами сформульовано принцип, заснований на праві на здорове довкілля, відповідно до якого чинні екологічні закони є правовим стандартом, який можна підвищити, але не послабити. Хотілося б почути думку авторки щодо дієвості норм національного законодавства, які закріплюють екологічні права людини та стану їх захисту.
4. Робота також значно б виграла, якщо б її авторка звернулася до загальної характеристики не лише європейських, а й інших регіональних механізмів забезпечення екологічної безпеки, які повинні враховуватися під час співробітництва України із країнами цих регіонів та формуванні екологічної політики нашої держави.

Водночас, слід зазначити, що наведені зауваження і побажання жодним чином не применшують загальної позитивної оцінки дисертаційного дослідження. Дисертантка на належному рівні виконала поставлене наукове завдання та оволоділа методологією наукової діяльності. Рецензована дисертація є самостійним завершеним комплексним і актуальним дослідженням.

При вивченні тексту дисертації та наукових публікацій здобувача фактів порушення академічної доброчесності не виявлено.

Зміст дисертації відповідає профілю спеціальності 081 – «Право».

Загальний висновок.

Враховуючи викладене, можна зробити висновок, що дисертація Муравйової Світлани Валеріївни на тему «Забезпечення національних інтересів України в сфері екологічної безпеки», подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії, відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її авторка заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право».

Рецензент:

**кандидат юридичних наук, професор,
доцент права Європейського Союзу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого**

О.Я. ТРАГНІЮК